

A rendkívül szerteágazó szakirodalomból csupán néhányra hívom fel a figyelmet: *Bálint Sándor*: *Sacra Hungaria*. Tanulmányok a magyar vallásos népelet köréből. Kassa, é. n.; *Balogh Augustinus Florianus*: *Beatissima Virgo Mater Dei, qua Regina et Patrona Hungariorum...* Agriae, 1872.; *Bangó F. Jenő*: *Die Wallfahrt in Ungarn*. UKI-Berichte aus Ungarn. Wien, 1978.; *Esterházy Pál*: *Mennyei Korona az egész Világon lévő Csudálatos Boldogságos Szűz Kepeinek rövideden föl tett Eredeti...* h. n. 1696.; *Györffy György*: *István király és műve*. Bp., 1977.; *Majsa Mór*: *Szűz Mária tisztelete Magyarországon Szent István királytól napjainkig*. in: *Majsa Mór – Székely László*: *Boldogasszony anyánk*. Bp. é. n. 7=200.; *Márki Sándor*: *Magyarok a Szentföldön*. Földrajzi Közlemények IX. 1881. 149–152. old.; *Pásztor Lajos*: *A magyarság vallásos élete a Jagellók korában*. Bp., 1940.; *Schram Ferenc*: *Búcsújárás Magyarországon*. Teológia II. 1968. 94–100.; *Szamosi József*: *Magyar zarándoklatok Máriazellbe*. Katolikus Szemle 1987/4. 318–338. old. *Thoemmes, Elisabeth*: *Die Wallfahrten der Ungarn an den Rhein*. Aachen, 1937.

A napba öltözött asszony

Adalékok egy képtípus kialakulásának előzményeihez

„Musa! Te ki nem rothadó zöld laurusbul
Viseled koronádat, sem gyöngé ágbul,
Hanem fényes mennyei szent csillagokbul
Van kötve koronád, holdbul és szép napbul;

Te, ki szűz anya vagy, és szülted Uradat,
Aki örökkén volt, s imádod fiadat
Úgy mint Istenedet és nagy monarchádat,
Szentséges királyné! hívom irgalmadat.”¹

Így fohászodik a költő és hadvezér, Zrínyi Miklós, és szavaiban nemcsak a mariológia költői compendiuma,² hanem Szűz Máriának, a magyarok Boldogasszonyának egyik legnépszerűbb és legelterjedtebb késő középkori ábrázolása, a „muler amicta sole”, azaz a napba öltözött asszony³ áll előttünk:

Signum magnum apparuit
in coelo: mulier amicta
sole et luna sub pedibus
eius et in capite eius

Apocalypsis 12,1–2

Az égen nagy jel tűnt föl:
egy asszony, kinek öltözete
a nap volt, lába alatt a hold,
fején tizenkét csillagból korona.

Jelenések Könyve 12,1–2

Ez a képtípus a különféle lelkeségi irányzatok és teológiai iskolák Máriára vonatkozó tanainak szintézise, a Mária-tisztelet változatainak komplex képi megfogalmazása. A Jelenések Könyvében leírt látomás, a kozmikus attribútumok és az asszony alakja maga az évszázadok során több jelentésváltozáson ment át, szimbolikus jelentéstartalmakkal gazdagodott, amíg misztikus-mágikus szimbóluma lett a teremtésben központi helyet elfoglaló, Isten tervében öröktől fogva meglévő, az Istenanyaságra eleve kiválasztott, tehát már születése előtt az áteredő bűntől mentes szeplőtelen fogantatásnak.

A napba öltözött asszony képe először az első ezredvég felfokozott világvegyvárásában, az Apokalipszishez írott kommentároknak⁴ jelent meg. Az asszony, a késő antik orans

¹Zrínyi Miklós: Szigeti veszedelem. 1646. I. ének, 3–4. old.

²V. ö.: Dante, A.: *Divina Commedia, Il Paradiso*. Cant. XXXIII. 1–21., valamint Kovács Sándor Iván: Dante ismeretének nyomai a régi magyar irodalomban. In: Pannóniából Európába. Bp., 1975. 42–65. old.

³A képtípusra, a magyarországi kultuszra és patrocíniumokra vonatkozó alapvető irodalom: *Bálint Sándor*: *Sacra Hungaria*. Kassa, 1944. 19–27. old., és *Bálint Sándor*: *Ünnepi kalendárium*. Bp., 1977. I. 52–70. old., II. 370–375. old.

⁴Példaként említjük a katalán szerzetes, Beatus de Liebana 9. századi Apokalipszis-kommentárját, amely számos példányban maradt fenn. Ld.: *Grivot, Ch. D.*: *Images de l'apocalypse*. Zodiaque, 1977. 42–45., 122. old.

Máriák nyomán két kezét imára emelve, napsugaraktól körülvéve, vagy a – jelen kontextusban kétségtelenül a megszületendő Krisztust jelentő – napot magában hordozva áll, lába alatt a holdsarló, a tizenkét csillag pedig – a rendeződés szabadságát az anyagra bízó teremítő gesztussal – szétszórvva a feje fölött.

A középkor egyik legnépszerűbb képeskönyvében, az ismeretlen szerző által „liber laicorum”-nak tartott *Speculum Humanae Salvationis*-ban⁵ már önálló, független kép a napba öltözött asszony, mégpedig úgy, hogy az Újszövetség egy-egy jelenetéhez három képben előkép, jövendőlés és magyarázat tartozik az Ószövetségből és apokrif irodalomból vett példákkal. A narratív-tipologikus szövegekből a késő középkor felkiségeinek tarka számai bontakoznak ki, melyek a Mária-kultusz korábban elképzelhetetlen gazdag virágait fonják körül. A napba öltözött asszony itt a Mária mennybevétele, Dávid tánca a frigyszeikrény előtt (Sámuel II. 6,14) és Salamon király anyját jobbjára ülteti (Királyok I. 2,19–20) jelenetekkel együtt, ebben a kontextusban már az Újszövetség egyházát (Ecclesia) és a „bűnösök szőszölőjét” (Mediatrix) jelenti. A képek együttese a Maria sub specie aeternitatis lényegét fogalmazza meg, amely – ut pictura poesis – a kor gazdag himnuszköltészetében, prédikációgyűjteményeiben, majd a 15. század végétől nyomtatott metszetlapok imádságaiban és a késő középkor óta a hívők körében töretlen népszerűségnek örvendő loretti litániában válik Mária erényeinek és a megváltásban betöltött szerepének teljes foglalatává.

Az Istennel telt, Isten napsugarába (Sol invictus!) burkolt Mária lába alatt a hold az idő múlása, a világ változandósága (Luna mendax!) fölötti uralmát jelzi: „Lunam temporalium mutabilitatem habens sub pedibus.”⁶ A tizenkét csillagból álló korona Mária tökéletességének teljessége, erényeinek hierarchiája.⁷

A Jelenések Könyve 12. fejezetének mariológiai interpretációi a keleti egyházban már a 8. században Mária mennybevételeként értelmezték a napba öltözött asszony víziót.⁸ Nyugaton Szent Bernát volt az első, aki az Apokalipszis asszonyában Mária mennybevételét látta (ugyanakkor határozottan ellenezte, hogy a lyoni kanonokok 1140. december 8-án a szeplőtelen fogantatást ünnepelték). Kiindulva abból, hogy Mária mentes volt az áteredő bűntől, így annak következményétől, a haláltól is, a mennybevétel igazsága teljes megalapozottságot nyert. Innen tehát a formai egyezés a késő középkori Mennyekebe felvett királyné (Assumpta), Mennysországnak királynéja (Regina coeli), Angyalok királynéja (Regina angelorum), Istennek Szent Anyja (Mater Dei), Makula nélkül való Anya (Immaculata) Mária-képek között, amelyek mind a napba öltözött asszony jelvényeit hordozzák. Gyakran jelenik meg, szinte kizárólag itáliai műhelyből vagy környezetből, a Mária legnagyobb erényét, az alázatosságot felmutató ún. „Umiltá”, a földön ülő Mária a gyermekkel, kozmikus jelképekkel, nemritkán királyi jelvényekkel. Ugyancsak sajátos az Alpoktól északra fekvő területek, főleg az Alsó-Rajna-vidék, Alsó-Szászország emléktárában az ún. Marienleuchter, a napsugaras mandorlában, holdsarlón álló, angyaloktól koronázott Istenanya szobra, amely rendszerint a diadalívról függesztve – „lumen ad revelationem gentium” – a templom világítására, gyertyatartóként szolgált.¹⁰

⁵Neumüller, W.: *Speculum Humanae Salvationis*. Vollständige Facsimile Ausgabe des Codex Cremifanensis 243 des Benediktinerstifts Kremsmünster. Graz, 1972.; Thomas, H. M.: *Zur Kulturgeschichte der Armenbibel mit Speculum Humanae Salvationis*. Archiv für Kulturgeschichte LII. 1970.

⁶Bonaventura Opera omnia. ed. Quaracchi. IX. 659. Idézi Miodonska, B.: *Rex regum i rex Poloniae*. Krakow, 1982. 104., 110. old.

⁷Temesvári Pelbárt nyomán ezek a következők: Formositas, Generositas, Nobilitas, Nominis dignitas, Puritas, Virtuositas, Sanctitas, Perfectionis sublimitas, Virginitas, Religiositas, Sponsi probitas, Habitaculi preclaritas. In: *Stellarium coronae benedictae Marie Virginis*. Szövegét közli: Szilády Áron: *Temesvári Pelbárt élete és munkái*. Bp., 1880. 114–124. old.

⁸A kozmikus jelek ikonográfiájának oly bőséges irodalma van, hogy itt nem tartjuk célszerűnek felsorolni. Mindenesetre megjegyezzük, hogy a hold formája és tartalma területenként olyan jelentős eltéréseket mutat, hogy a középkori teológia „gonosz”-ra vonatkozó tanításainak alaposabb ismeretét teszi szükségessé, amely további kutatásunk tárgya.

⁹Radó Polikárp: *Az egyházi év*. Bp., 1957. 169–170. old. és skk.

¹⁰A képtípusról összefoglalást közöl Krings, Fr.: *Der Marienleuchter*. In: *Die Gottesmutter. Marienbild in Rheinland und Westfalen*. hrsg. Küppers, L. I–II. Recklinghausen, 1974. II. 177–183. old. A Marienleuchter kizárólagosan az északnémet területekre jellemző elterjedésének társadalom- és kultusz történeti gyökereit a jelen tanulmány szerzője ez idő szerint is kutatja.

A napba öltözött asszony tulajdonképpen a korábbi kozmikus mitológiák égi istenasszonyát, az eredetmítoszok sémájának megfelelő istenanyát váltja fel, kultusza ezért éppen misztikus-mágikus funkciója miatt az eretnokségtől, a pogányságtól, a barbárságtól leginkább fenyegetett régiókban volt a legerősebb, a késő középkori Európa missziós területein, északon, ahol a husziták, majd a protestantizmus kezdte ki Róma tekintélyét, és a Kárpát-medencében, ahol a török tartotta rettegésben a keresztényeket. A késő középkori európai társadalmi szerkezet, munkamegosztás és településfejlődés viszonyai között erre a missziós szerepre ez utóbbi régióban, azaz Magyarország területén elsősorban a ferencesek, jelesül a rend reformága, az obszerváns ferencesek vállalkozhattak.¹¹

A ferences teológiában kezdettől fogva kitüntetett figyelem irányult Szűz Máriára, különösen a szeplőtelen fogantatás tanára. A legjelentősebb ferences teológusok, köztük Bonaventura és Duns Scotus egész megváltástana a napba öltözött asszony alakjában megjelenő szeplőtelen fogantatás központi kérdésére épül.¹² A ferences-dominikánus disputa¹³ során, a 14–15. század folyamán az obszerváns ferencesek veszik védelmükbe Mária kiváltságait és propagálják kultuszát. A huszita-bogumil eretnokség és a török elleni küzdelem a napba öltözött asszony képében látja leghatásosabb segítségét. Tisztelete annyira áthatotta a főként ferencesek által pasztorált tömegeket, hogy döntést követeltek a bázeli zsinaton, amely 1439-ben ünnepélyes cikkelybe foglalja Máriának az áteredő büntől való mentességét és december 8-át sub nomine conceptionis Mariae rendeli megünnepelni. Tekintettel arra, hogy erre az időre a bázeli zsinat már elszakadt a törvényes pápától, a szeplőtelen fogantatás megünnepelésének igénye továbbra is napirenden maradt. Az első hivatalos, legitim nyilatkozat Mária szeplőtelen fogantatása mellett a ferences IV. Sixtus 1477. február 27-én kelt „Cum praeexcelsa” bullája, amelyet 1483-ban a „Grave nimis” breveben megerősíteni kénytelen.¹⁴ Az ünnep mellé búcsú kiváltságot is engedélyez, melynek feltétele (a szokásos előfeltételek: bűnbánat, szentgyónás, szentáldozás mellett) az „Ave Sanctissima” kezdetű ima elmondása „ante imaginem Mariae Virginis in sole”, azaz a napba öltözött Szűz Mária képe előtt.¹⁵ Ezen a ponton kapcsolódik össze, immár a tanítóhivatal jóváhagyásával, kultusz és képtípus.

Az alapvetően Észak-Európában elterjedt kultusz elvi alapvetése az obszervancia itáliai szellemi műhelyeiből érkezik, és legnagyobb magyar apológétája, Temesvári Pelbárt krakkói

¹¹Fügedi E.: Koldulórendek és városfejlődés Magyarországon. In: Kolduló barátok, polgárok, nemesek. Tanulmányok a magyar középkorról. Bp., 1981. 57–88. old. Szent Ferenc rendjének magyarországi történetéről alapvető irodalom: Karácsony J.: Szent Ferenc rendjének története Magyarországon 1711-ig. I–II. Budapest, 1924.; Körtvélyessy L.: A 700 éves minorita rend története. Szeged, 1943.; P. György J.: A ferencrendiek élete és működése Erdélyben. Cluj-Kolozsvár, 1930.; Marchiai Jakab erdélyi működésére vonatkozóan ld. Fejér Gy.: Codex diplomaticus. Buda, 1843. Tom X. vol VII. 808. old. skk.

¹²Schütz A.: A klasszikus ferences teológia. In: Szent Ferenc nyomdokain 1226–1926. Bp., 1926. 133–170. old.; P. Molnár A.: A ferences szellem. Szombathely, 1926. 507. old. skk.; Bölskey Ö.: A ferencesek hatása a hitélet fejlesztésére. In: Szent Ferenc nyomdokain i. m. 243–256. old.; Rotzetter, A.: Franziskanische Spiritualität. In: 800 Jahre Franz von Assisi. Franziskanische Kunst und Kultur des Mittelalters. kat. Krems-Stein, 1982. 387–398. old.; Egger, H.: Franziskanischer Geist in Mittelalterlichen Bildvorstellungen. Versuch einer franziskanischen Ikonographie. In: 800 Jahre Franz von Assisi i. m. 471–505. old.

¹³P. Molnár A.: A párizsi immaculata vita hitessége. Religio LXXI. évf. 1912. 261–263. old., 279–280. old., 294–296. old.; Gábor L. Asztrik: „Via antiqua” and „via moderna”. In: Misc. mediaevalia. Bd. 9. Köln, 1974. 440–483. old.

¹⁴Denzinger, H.–Schönmetzer, A. (ed.): Enchiridion Symbolorum. Herder, 1963. 347–348. old., 351. old. ld. még: Dám Ince: A Szeplőtelen Fogantatás védelme Magyarországon a Hunyadiak és Jagellók korában. Róma, 1955. 10–16. old.; Horváth S.: Mulier amicta sole. Szűz Mária Krisztus fényében. Bp., 1948.

¹⁵A kultusz népszerűsítésére a Napbaöltözött Asszony képe nyomtatott imalapokon, elsősorban német nyelvterületen, tömegesen kerül forgalomba a 15–16. század fordulóján. Példáit ld. Héjjas A.: A Szépművészeti Múzeum XV. századi német fametszeti. Szépművészet, 1943. 9. sz. 173. old. és Miodonska i. m. 77. kép.

diákéveiben ismerkedik meg vele.¹⁶ A magyarországi Mária-tisztelet hagyományaira¹⁷ épülő hatalmas Mária-panegyricusa, a Stellárium, 12 könyvön át zengi a szeplőtelenül fogantatott Szűz Mária dicséretét.¹⁸

A Stellárium napba öltözött asszonya a kor északi szépségideálja.¹⁹ A sokszorosított lapok, szentképek, ferences hitszónokok, valamint az észak-magyarországi oltárépítő műhelyek német és lengyel mestereinek működése²⁰ nyomán szobra oltárra kerül a Szepességtől a Szerémséig, Pinkakertestől Csíksomlyóig. Képe 1471-ben Mátyás aranyfórintjára kerül, majd II. Ulászló pénzeire, a török ellen küzdő magyar seregek zászlóira, a vitézek mellvértjére, kardjaira – és Zrínyi eposzáinak élére.

A kultusz és képtípus azonossága itt megszakad, a Szeplőtelen Fogantatás a Habsburgok Mária-tiszteletében újszerű ikonográfiai megfogalmazásban jelenik meg, a napba öltözött asszony pedig mint Patrona Hungariae segíti népét.²¹

Szöllőssy Agnes

Kávásiak a csatári búcsún

Úgy tudom, az I. világháború előtt Vasvárra mentek, Búcsúszentlászlóra (ez messze van), a jobb módúak még Cellig (Mariazell) is eljutottak. Kisgyerek lehettem, az 1920-as évek közepétől híre lett *Csatáripusztának*, amihez egy legenda is fűződött. Attól kezdve odajártak a környékeliek Nagyasszony és Kisasszony napján. Nem kis látványosság volt, valóságos sokadalom. A helynek nincs lakossága, ez egy magányos templom a Zél patak forrása körül. (Tudomásom szerint Vaspör területéhez tartozik.)

Nekünk, gyerekeknek úgy mesélték, hogy a dombon, a patakforrástól balra, tehát nyugati irányban akartak templomot alapozni, de a téglarakás folyton a másik oldalra vagy inkább le a völgybe került. Angyalok vitték oda! Ez a mese ugyancsak tetszett nekünk, gyerekeknek, nem is volt nagyobb öröm, mint hogy megláthassuk. Hogy a templom mikori, azt nem tudom, de belül is nagyon szép építmény.

¹⁶ Temesvári Pelbárt (1435–1504) ferences teológus és hitszónok, krakkói tanulmányai után 1463-ban lép Szent Ferenc rendjébe, rövid ideig Esztergomban házfőnök, majd Budán működik. Jelentősebb munkái, a *Stellarium coronae benedictae Marie Virginis*, 1481–83., a *Pomerium I–III.*, beszédgyűjtemény az egyházi év ünnepeire, 1489–1498 és az *Aureum Rosarium Theologiae*, 1500–1504 (ezt rendtársa, Laskai Osvát fejezi be) a 16. század folyamán számos kiadást ért meg. Ld. még *Szilády Aron* i. m. és *V. Kovács Sándor* (szerk.): Temesvári Pelbárt válogatott írásai. Bp., 1982., valamint *Pásztor Lajos*: Temesvári Pelbárt és Laskai Osvát az egyházi és világi pályáról. In: *Regnum*, 1937, 141 skk.

¹⁷ Az igen gazdag irodalomból ezúttal a következőket említjük: *Vargha Damján*: Szent Ferenc és fiai a magyar kódexirodalomban. In: Szent Ferenc nyomdokain i. m. 79–122. old., *Kühár Flóris*: Mária-tiszteletünk a XI–XII. századi magyar liturgiában. Bp., 1939., *Radó P.*: Nyomtatott liturgikus könyveink kézirásos bejegyzései. In: A Pannonhalmi Főapátsági Szt. Gellért Főiskola Évkönyve 1942/43. 313–429., *Tarnai Andor*: A magyar nyelvet írni kezdik. Bp., 1984.

¹⁸ A Prologus teljes szövegét közli *Szilády* i. m. 81–135. old. Az 1502. évi augsburgi kiadás címlapján a napba öltözött asszony, erről ld.: Matthias Corvinus – Schallaburg '82 kiállítás katalógusa, 611. sz.

¹⁹ Leírását fordításban ld. Temesvári Pelbárt válogatott írásai i. m. 153–167. old. A középkori esztétika tanulmányozásához ajánlott forráskiadványok: *Marosi E.*: A középkori művészet világa. Bp., 1969.; *Marosi E.*: Emlék márványból vagy homokkőből. Öt évszázad írásai a művészettörténet történetéből. Bp., 1976. 17–19., 107–108. old.; *Redl K.*: Az égi és a földi szépről. Források a késő antik és középkori esztétika történetéhez. Bp., 1988.

²⁰ A felvidéki műhelykapcsolatokról, műfaj- és stíluskérdésekről ld.: *Mojzer M.*: Tabula-Figura-Imago. In: Művészettörténeti Értesítő, 1977. 105–123. old.; A képek szerepéről az írástudatlan hívő sereg pasztorációjában ld.: *Pásztor Lajos* i. m. 144–145. old. és *Pásztor L.*: A magyarság vallásos élete a Jagellók korában. Bp., 1940. klny. 3–65. old.; Századok, 1941. 1–3. old. és 4–6. old.

²¹ Az Immaculata barokk kultuszáról ld. *Bálint Sándor*: Ünnepi kalendárium, i. m. 58–70. old. és *Szilárdy Zoltán*: Barokk szentképek Magyarországon. Bp., 1984. 1, 2, 3, 29, 33, 36. XV. old.